

YABANCI SERMAYENİN İSTİHDAM ÜZERİNE ETKİLERİ

Doç.Dr.Gülden Ülgen *

ÖZET

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma konusunda karşılaştıkları en büyük engel yetersiz sermaye birikimi olarak göze çarpmaktadır. Bu ülkelerde genellikle tasarruf oranlarının da düşük olması yabancı sermayeye daha büyük önem verilmesi gerektiğini göstermektedir. Yabancı sermayeyi çekmek isteyen ülkeler yabancı sermayenin ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkisi, getireceği ileri teknoloji, pazarlama ve yönetim becerisi ile istihdam gibi ekonomik yapı üzerinde olumlu katkılarından yararlanmayı amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik yararları ele alınmış, daha sonra tarihsel gelişim süreci doğrultusundaki son gelişmeler açıklanmıştır. Yabancı sermayenin istihdam üzerindeki etkileri yatırımı yapan ve yatırım yapılan ülkeler açısından ele alınmış olup; Türkiye’de yabancı sermayenin istihdam üzerinde nasıl bir etki yarattığı ifade edilmiştir. Çalışma genel bir değerlendirme ile sona ermektedir.

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkeler, kalkınmalarını sağlayabilmek için ülke içi tasarrufların yetersiz olduğu zamanlarda Ödemeler Dengesi’nde açık vermemek için dış yatırıma ihtiyaç duyarlar ve bunu da yabancı sermaye girişi ile karşılarlar. Yani tasarruf açığının neden olduğu dış açıkları (cari işlemler dengesi açıklarını) kapatmada ülkeye giren yabancı sermaye etken bir faktördür. Makro açıdan baktığımızda bu çerçeveyi bizi dış yatırımlara götürmekle birlikte ülkeye giren her uluslararası sermayenin de doğrudan dış yatırım anlamına gelmediğini belirtmek gerekir.

Özellikle sermaye yetersizliği geliştirmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Bu nedenle geliştirmekte olan ülkelere gelecek sermaye akımı önemli olmaktadır. Buraya gelecek olan sermaye, doğrudan yatırım sermayesi ve kısa vadeli fırsat amaçlı sermaye olarak ayrılabilir. Yatırım faaliyetlerini gerçekleştiren, ülke kalkınmasında daha fazla etkili olan doğrudan yatırım sermayesi, bütün ülkelerin çekmek istediği sermaye şekli olup zamanla artış

* İ.Ü. İktisat Fakültesi, Öğretim Üyesi

göstermektedir. Ancak bu sermayenin akış yönü gelişmiş ülkelerden yine gelişmiş ülkelere doğru olmaktadır. Gelişmekte olan ve geçiş sürecindeki ülkeler dünya ortalamasının altında kalmaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkeler için önemli olan mali nitelikteki dış yatırımların (Portföy Yatırımlarının) aksine üretime dönük olarak gerçekleştirilen doğrudan yatırımlardır. Ekonomik alanda çok büyük etkilere yol açan uluslararası sermaye hareketleri içinde yer alan Doğrudan Dış Yatırımlar özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında önemini arttırmaya başlamıştır.

1-YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK ETKİLERİ

Yabancı sermaye yatırımlarının bir türü olan doğrudan yabancı sermaye (DYS) yatırımları, yabancıların buldukları ülke sınırlarının dışında yeni üretim tesisleri kurması, bunları genişletmesi veya mevcut tesisleri satın alması veyahut da söz konusu tesislerin mülkiyeti üzerinde denetim sahibi durumuna gelmesini ifade etmektedir. DYS yatırımlarının tamamına yakın bölümü çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bugün sayısı 63 000'ü aşan bu şirketler, 690.000 civarındaki şubeleriyle kendi ülkeleri dışında faaliyet göstermektedir. Bu şirketlerin % 90'ının ana şirketleri OECD ülkelerinde iken, bütün yabancı şubelerin yarısından fazlası ise OECD dışında yer alan ülkelerde bulunmaktadır¹.

Çok uluslu şirketler, yabancı bir ülkede doğrudan sermaye yatırımı yaparken gittikleri ülkeye genellikle döviz transfer etmektedirler. Bununla beraber, bu şirketler döviz girişi olmadan makine ve fiziki donatım şeklinde de doğrudan yatırım yapabilmektedirler. Yine bu yatırımlar, bazen her iki tarzın da dışında lisans, teknik bilgi ve know-how gibi gayri maddi haklar şeklinde de olabilmektedir. Doğrudan dış yatırıma karar veren çok uluslu şirketler, dış piyasalara girişlerinde genellikle şu biçimlerdeki dış yatırım kanallarını kullanmaktadırlar: Yabancı şirketin bir veya daha çok sayıda yerel şirketle ortak teşebbüse gitmesi (joint venture), mülkiyeti tek başına kendisine ait yeni bir bağlı şirket oluşturması, mevcut bir yerel firma ile birleşme veya onu satın alması (şirket evlilikleri - merger & acquisition), bir ya da daha çok sayıda ortak ile stratejik ittifaklar².

Doğrudan yabancı yatırımlarının herhangi bir ülkeye yönelişinin arkasında bir grup politik, ekonomik ve kurumsal faktör bulunmaktadır. Bunların başında bu yatırımların gideceği ülkedeki siyasi istikrar gelmektedir. Yapılan araştırmalar siyasi istikrarsızlık ile DYS girişleri arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yüzden siyasi istikrarsızlık arttığı sürece, genel olarak yabancı yatırımlarda artan ölçüde bir düşüş gözlenmektedir. Bir ülkede makroekonomik

¹ JBIC -Japan Bank for International Cooperation ;Foreign Direct Investment and Development: Where Do We Stand? **JBIC Institute Research Paper**, No. 15,2002, s.12.

² Seyidoğlu, H;**Uluslararası İktisat**, 15. Baskı. Güzem Yayınları, İstanbul,2003, s.718.

ortamın istikrarı yanında piyasa genişliği, hammaddelere ve pazarlara yakınlık ve özellikle ucuz işgücü arzı, DYS yatırımlarının önemli ekonomik teşvik unsurlarıdır. Bununla beraber, 1980'lerden günümüze kadar gelen mikro-elektronik imalat sanayine uygulanma süreci, işgücünün sadece ucuz değil aynı zamanda nitelikli olmasını da gerektirmiştir. Diğer taraftan yatırımlara ev sahipliği yapan ülkedeki dış yatırımlarla ilgili mevzuat, DYS yatırımların cezp edilmesi açısından temel bir belirleyicidir. Diğer ülkelere oranla daha liberal bir hukuki çerçeve, herhangi bir ev sahibi ülkeye büyük bir avantaj sağlamaktadır. Bu alanlardaki liberal tavır, bir kısım mali teşviklerle de desteklendiğinde bu avantaj daha da ileri bir düzeye ulaşabilmektedir. Bunlar arasında düşük gümrük tarifeleri, vergi indirimleri, vergi ertelemeleri ve basitleştirilmiş idari prosedürler en çok dikkat çeken unsurlar arasında bulunmaktadır³.

2-TÜRKİYE'DE VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

DYS yatırımlarının dünya çapında bir fenomen olması 20. yüzyılın başlarına kadar gitmekle beraber, esas önemli genişlemesi II. Dünya savaşı sonrasında rastlamaktadır. Dünya ekonomisinin küreselleşme yönünde hız kazanmasında uluslararası doğrudan yatırımlar, sürükleyici güç olarak en başta gelen aktör olmuşlardır. 1980'lerin başlarından bu yana dünya DYS yatırım akışlarının hızı, dünya üretim ve ticaretinin artış hızından daha yüksek olmuştur. Bütün dünya çapında özellikle 1990'lı yıllar, DYS girişlerinin hemen her yıl yeni bir rekor kaydetmesine tanık olmuştur. 1990 yılında 209 milyar dolarlık DYS girişi, 2000 yılında 1.4 trilyon dolara çıkmıştır. Bu türden yatırımların gelişmekte olan ülkelere yönelik önemli bir sıçrama yapması ise 1960'lı yıllardan sonra olmuştur. Bu ülkeler grubu 1960'lı yılların başında 2 milyar dolar DYS yatırımı alırken, 1980 başlarında bu rakam ortalama 20 milyar dolara yaklaşmıştır. Bu trend, 1990 başlarında yıllık ortalama 30 milyar doları geçmiş olup, hızlı bir yükseliş kaydetmiş ve 2003 yılına gelindiğinde 172 milyar dolarlık bir düzeye ulaşmıştır⁴.

Gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarla olan ilişkisi bakımından diğer bir çarpıcı nokta ise, bu ülkelere yönelik bütün mali akımlar içinde DYS girişlerinin oranının % 72'sini oluşturmasıdır. Halbuki bu ülkelere yönelik toplam kaynak akışları içinde DYS yatırımlarının payı, 1990 başlarında resmi

³ Kobrin, S. J; "Environmental Determinants of Foreign Manufacturing Investment: An Ex Post Empirical Analysis", *Journal of International Business Studies*, Fall/Winter:1976,p. 29-42.

⁴ Amirahmedi, H ve W. Wu. , "Foreign Direct Investment in Developing Countries" *The Journal of Developing Areas* 28 (January): 1994,p.167-190.

kaynak girişleri ile aynı orana sahipken, 1990 ortalarında ise portföy yatırımları ile aşağı yukarı aynı oranları paylaşmışlardır⁵.

Türkiye'ye yönelik DYS yatırımları bakımından, 1980 başları tarihi bir milat olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen 24 Ocak 1980 reform programı, sadece içe dönük ithal ikame sanayileşme stratejisinden dışa açık büyüme ve sanayileşme stratejisini hedeflemekle kalmamış, aynı zamanda başlattığı kapsamlı bir liberalleşme programının bir parçası olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları alanında da önemli bir değişimi öngörmüştür. Yeni programın devreye sokulmasıyla birlikte DYS girişlerini hızlandıracak idari ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. 25.1.1980 tarihinde Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Yabancı Sermaye Dairesi, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü ismi ile önce 1991'de Devlet Planlama Teşkilatına, 1994'de ise Hazine Müsteşarlığı bünyesine alınmıştır. 1954 tarihli 6224 sayılı yabancı sermaye kanuna 24 Ocak sonrası süreçte 1986, 1992 ve 1995'de önemli değişiklikler getirilmiş, böylece mevzuat liberalleşme yönünde mesafe almıştır. Bununla beraber, 17 Haziran 2003'de 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" yeni yasal çerçeveyi belirlerken, doğrudan yabancı sermayeye yönelik yatırım ortamının daha da gelişmesine imkan vermiştir.

Türkiye, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yıllık girişleri bakımından 1980 başlarına kadar önemli bir performans ortaya koymamıştır. DYS yatırımlarının 1980 öncesinde oldukça düşük düzeyde kalmasında, bu dönemde Türkiye'deki yatırımlarla ilgili makroekonomik ortam ve 1970 sonlarına kadar izlenen korumacı ticaret rejiminin önemli payı vardır. Ayrıca, 1980 öncesi hükümetlerin çoğunun, devlet teşebbüslerinin ulusal ekonomideki artan rolünden yana olmalarının da DYS girişlerinin düşük kalmasında etkisi büyük olmuştur. En eski verilerin mümkün olduğu tarih olan 1971'deki toplam DYS stoku 300 milyon dolardır. 1970-80 döneminde Türkiye'ye yıllık DYS girişi hiçbir zaman 100 milyon doları aşmadı ve 1979 sonundaki toplam DYS stoku yaklaşık 1.1 milyar dolar civarında olmuştur. Halbuki 1970-80 döneminin diğer gelişmekte olan ülkelerden Endonezya, İspanya ve Meksika'da yıllık ortalama DYS girişi sırasıyla 194, 573 ve 716 milyon dolar olmuştur. 1980'li yıllar, DYS girişleri önceki dönemlere göre önemli artış göstermiştir. Bununla beraber, 855 milyon dolar olan 1989 yılı hariç, 1988'e kadar yıllık fiili girişler yaklaşık 150 ile 500 milyon dolar arasında değişmiştir⁶.

1989 yılı sonunda DYS yatırımları stoku 4.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. DYS girişlerinin yıllık ortalama girişlerindeki esas önemli artış,

⁵ UNCTAD - United Nations Conference on Trade and Development –**World Investment Report**. United Nations, New York ve Geneva, 2004,p.5.

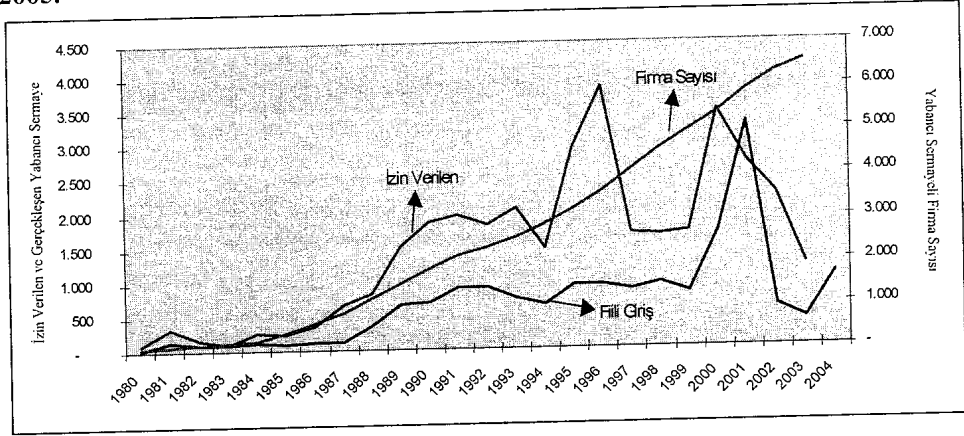
⁶ Balasubramanyan, V. N. ,“Foreign Direct Investment in Turkey” The Economy of Turkey since Liberalization (der.) S. Togan ve V.N. **Balasubramanyan St. Martin's Pres, Inc.**,New York,1986,p..112-118.

1990'lı yıllarda gerçekleşmiş ve 1990-99 döneminde yıl başına fiili giriş 1 milyar dolara yaklaşmıştır. 1999'daki toplam stok ise 25 milyar dolara ulaşmıştır⁷.

Şekil 1: Türkiye'ye yönelik DYS Yatırımlarının Yıllara göre Dağılımı

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (www.treasury.gov.tr); DPT (ekutup.gov.tr)-

2005.

3-YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINDAKİ SON GELİŞMELER

Dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin son gelişmeler UNCTAD'ın 2004 yılı Dünya yatırım raporunda açıklanmıştır. UNCTAD'ın 2004 yılı Dünya Yatırım Raporu'na göre FDI girişleri (inflows) 2003 yılında %17,6 oranında düşmüştür. Fakat aynı dönemde çıkışlar (outflows) %2,6 oranında artmıştır.⁸

⁷ DPT - Devlet Planlama Teşkilatı, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ankara-2004, s.74.

⁸ UNCTAD, World Investment Report, The Shift Towards Services, New York and Genova-2004, p.4

TABLO.1-SEÇİLMİŞ GÖSTERGELERLE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

	Cari Fiyatlarla (Milyon \$)			Yıllık Büyüme Oranı (%)						
	1982	1990	2003	1986 1990	1991 1995	1996 2000	2000	2001	2002	2003
DYS Girişleri	59	209	560	22,9	21,5	39,7	27,7	-41,1	-17,0	-17,6
DYS Çıkışları	28	242	612	25,6	16,6	35,1	8,7	-39,2	-17,3	2,6
DYS Giren (Stok)	796	1950	8245	14,7	9,3	16,9	19,1	7,4	12,7	11,8
DYS Çıkan (Stok)	590	1758	8197	18,1	10,7	17,1	18,5	5,9	13,8	13,7
Cross-border M&As	-	151	297	25,9	24,0	51,5	49,3	-48,1	-37,7	-19,7
Dış Satışlar	2717	5660	17380	16,0	10,2	9,7	16,7	-3,8	23,7	10,7
Safi Dış Üretim	636	1454	3706	17,4	6,8	8,2	15,1	-4,7	25,8	10,1
Toplam Dış Aktifler	2076	5883	30362	18,2	13,9	20,0	28,4	-5,4	19,6	12,5
Bağlı Şirketlerin Toplam İhracatı (Milyon \$)	717	1194	3077	13,5	7,6	9,9	11,4	-3,3	4,7	16,6
Bağlı Şirketlerin Toplam İstihdamı (Bin Kişi)	19232	24197	54170	5,6	3,9	10,8	13,3	-3,2	12,3	8,3

**Kaynak:UNCTAD, World Investment Report 2004.The Shift Towards Services
New York and Geneva p.9**

Tablodan da anlaşılacağı üzere DHS girişleri 2001'den beri düşmekte olan eğilimini devam ettirmektedir. 2001'de %41 gerileyerek 1,4 trilyon \$'dan 818 milyon \$'a düşmüş, 2002'de %17 azalarak 679 milyon \$ ve nihayetinde 2003 yılında %17,6 'lık gerilemeyle 560 milyon \$'a gerilemiştir. Buna karşın DHS çıkışları (outflows) artmıştır. 2003 yılında %2,6 artarak 612 milyon \$'a yükselmiştir.

UNCTAD'ın 2004 raporuna göre, gelişmiş ülkelere yapılan DHS %25 azalarak 490 milyon \$'dan 367 milyon \$'a gerilemiştir. Amerika 1992'den beri en düşük DHS girişlerinin yaşanmasına sahne olurken Almanya ve İngiltere gibi Avrupa Birliği ülkelerinde de bu akım azalmıştır.

Gelişmekte olan ülkelere baktığımızda ise söz konusu akımın %9 arttığını görmekteyiz. Bu artışta 158 milyon \$'dan 172 milyon \$'a şeklindedir. Afrika'da bu rakam %28 artarak 15 milyon \$'a, Asya-Pasifik'te 107 milyon \$'a ulaşırken, Latin Amerika'da nispeten gerileme vardır. 51 milyon \$'dan 50 milyon \$'a gerilemiştir. Gelişmekte olan ülkelerin toplam akım içerisindeki payı %8 artışla 2003'te %31 seviyesine çıkmıştır.

4-YABANCI SERMAYENİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yabancı Sermayenin bir ülkeye yatırım yapması, hem yatırımcı ülkeye hem de yatırım yapılan ülkeye yeni iş imkanları sağlamaktadır. Yabancı sermaye ile birlikte üst düzey yöneticiler de yatırım yapılan ülkeye gitmektedir. Bunun yanı sıra ihtiyaç duyulan kalifiye elemanlar da yatırımcı ülkeden veya diğer ülkelerden yatırım yapılan ülkeye transfer edilmektedir. Gerekli olan diğer vasıflı ve vasıfsız elemanlar yatırım yapılan ülkeden temin edilmektedir.

Büyük bir işsizlik potansiyeline sahip az gelişmiş ülkeler açısından bu işsizliği giderecek yatırımların kendi kaynakları ile gerçekleştirecek imkanları yetersiz olduğundan, yabancı sermaye yatırımları istihdam açısından elverişli bir durum yaratmaktadır.⁹

Yabancı sermaye yatırımlarının istihdama katkılarını ölçmek oldukça zordur. Yabancı sermayenin istihdama katkısı ülkeden ülkeye, yatırımdan yatırıma değişmektedir. Yatırımın istihdama etkisi yatırımcı ülke ile yatırım yapılan ülkede farklı şekilde değerlendirilmektedir.¹⁰ Yatırımın bir ülkeye giriş şekli seçilen teknoloji ve yatırımın yeri başlangıçta istihdama etki eden önemli faktörlerdir. Yabancı yatırımcının teknolojik ilerlemedeki seviyesi ve hızıyla ilgili stratejisi, ticari politikası, ana şirketin global üretiminde ve ticari stratejisinde bağlı şirketin yeri ve bağlı şirketin işletmedeki mahareti istihdamı doğrudan etkileyen diğer faktörlerdir.¹¹

Yabancı sermayeli yatırımcıların başarıları diğer yabancı sermayeli yatırımların ülkeye gelmelerini sağlamaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bu çığ etkisi istihdamın gelişmesine önemli miktarda yardım edebilmektedir.

Yabancı sermaye yatırımlarının istihdama etkileri yatırım veren ve yatırım alan ülkeler açısından farklı şekilde değerlendirilmektedir, Yatırım alan ülkenin gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke olma durumuna göre istihdam etkileri farklı olmaktadır. Bu konularda yapılmış farklı araştırmalar ve değişik görüşler bulunmaktadır.¹²

⁹ Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Etkisi, YASED yayını, İstanbul, s.73

¹⁰ Erdem İzlem, Yabancı Sermaye, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994 , s.26

¹¹ A.e.

¹² Robert E. Lipsey, Foreign Direct Investment and the Operations of Multinational Firms, NBER Working Paper No: 8665, (çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/W86>

4.1-YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ YATIRIMI YAPAN ÜLKELERDE İSTİHDAMA ETKİSİ

Çokuluslu şirketlerin yatırım yapılan ülkelerde istihdam yaratmadaki önemi bilinse de, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile yaratılan istihdam arasında sayısal bir bağ kurmak zordur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama doğrudan ve dolaylı etkileri olmaktadır. Bu konuda yapılan ampirik çalışmalar direkt olarak istihdam ile yabancı sermaye yatırımları arasında bir ilişki kuramamakta, ancak büyüme üzerinden istihdamdaki değişim yorumlanabilmektedir.

Yabancı yatırımların sermaye veren ülkelerdeki istihdama olan etkileri Magnus Blomström, Gunner Fors ve Robert E. Lipsey tarafından incelenmiş ve Amerika ve İsveç'te faaliyette bulunan (orjini bu ülkelerde olan) çok uluslu şirketlerin, üretimi arttırdıkları vakit yani daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırım yapıldığında bu ülkelerdeki istihdam değişimleri ampirik olarak incelenmiştir.

Bulgular ise ABD'li ve İsveç'li çok uluslu şirketlerin stratejilerindeki değişikliği gözler önüne sermektedir. Amerikan çok uluslu şirketleri emek yoğun teknolojiyle üretilen malları kendi ülkelerinden ziyade geliştirmekte olan ülkelerdeki bağlı şirketler aracılığıyla ürettiğini göstermektedir. Bu da Amerika'daki istihdamın bir nebze azaldığına işaret etmektedir. İsveç çok uluslu şirketlerinin ise Amerikan şirketlerinin tersine gelişmiş ülkelerde bağlı şirketlerinin faaliyette bulunduğu ve daha çok mavi yakalılarının çalıştığı gözlenmiştir. Çok uluslu şirketlerin sadece küçük bir kısmının geliştirmekte olan ülkelerde faaliyette bulunduğunu ve beyaz yakalı işgücüne daha ilgili olduğu sonucuna varılmıştır.¹³

4.2YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ YATIRIM YAPILAN ÜLKELERDE İSTİHDAMA ETKİSİ

Yabancı sermaye yatırımlarının sermaye alan ülkelerdeki istihdama etkileri gelişmişlik durumuna göre değişmektedir. Gelişmekte olan ülkelere gelen yabancı sermaye o ülkenin yetersiz olan sermaye açığını kapatmakta, borç riskinden kurtarmakta, yeni teknolojileri getirerek ihracat imkanlarını geliştirmekte, iş idaresi ve yönetim anlayışlarını değiştirerek müteşebbislerin yapmayı bilmedikleri bazı şeylerin öğrenmelerini sağlamaktadır. Yabancı yatırımla birlikte gelen teknoloji ve bilgi birikimi dolaylı ve dolaysız olarak istihdama önemli katkılarda bulunmaktadır.

Genel olarak çokuluslu şirketler tarafından yapılan dış yatırımların bunları kabul eden ülkelerin istihdam düzeyini etkilediği görülmektedir. Bu etki ülkenin sanayileşme düzeyine göre farklı olmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde bu yatırımların

¹³ Magnus Blomström, , Gunnar Fors, Robert E. Lipsey, "Foreign Direct Investment and Employment: Home Country experience in the U. S. And Sweden, NBER Working Paper No: 6205, (çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w6205>

gerçekleşme tarzı önem taşıırken, gelişme halindeki ülkelerde yabancı sermayenin beraberinde üretim tekniği önem kazanmaktadır.

Gerçekten sanayi ülkelerinde yeni işyerleri açılması dolayısıyla yeni istihdam olanakları sağlanması, mevcut işyerlerinin çok uluslu şirketler tarafından devir alınması tercih edilirken gelişmekte olan ülkelerde emek yoğun üretim tekniklerinin kullanılması istihdam sorunlarının çözümü bakımından tercih edilmektedir. Tabii ki her bir yatırım olayında söz konusu olan özel şartların dikkate alınması ve değerlendirilmesinin ona göre yapılması gerekir. Örneğin, gelişmiş bir sanayi ülkesinde modern teknikleri uygulayan iç ve dış pazarda rekabet kabiliyetine sahip bir firmanın çok uluslu şirket tarafından satın alınması ile, eskimiş makineler ve üretim tekniği ile çalışan bir yerli firmanın çok uluslu şirketler tarafından devir alınması arasında istihdam düzeyine etkileri bakımından bazı farklar olduğu açıktır. Buna karşılık çok uluslu şirketler tarafından uygulanan teknolojinin ortaya çıkardığı sorunlar sadece gelişme halindeki ülkelere özgü değildir.¹⁴

Son zamanlarda en çok doğrudan yatırım yapılan Batı Avrupa ülkelerinde dahi teknoloji sorunları üzerinde tartışmalar devam etmektedir. Devamında ise teknoloji sorunlarının ortaya çıkardığı işgücü ve istihdam sorunları geniş ölçüde tartışılmaktadır. Gelişmiş sanayi ülkelerinin karşılaştığı sorunlarla, gelişen ülkelerin sorunları birbirinden tamamıyla farklı değildir. Sadece bu sorunların yoğunlaştığı noktalar bu iki çeşit ülkede farklılık göstermektedir.

Çok uluslu şirketler gerek üretim gerek dağıtım gerekse hizmet sektöründe müşteriye daha yakın olmak amacıyla gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde yatırımlar yapmaktadırlar. Yapılan bu yatırımların bilgi yoğun, emek yoğun olmaları istihdam seviyesini doğrudan etkilemektedir.

Seçilen teknolojinin özekliliği istihdamı etkilemektedir. Çok uluslu şirketler genellikle uluslar arası rekabeti gerektirdiği modern ve verimli teknolojiyi seçmektedirler. Ancak, daha önemlisi, seçilen teknolojiden çok sermaye alan ülkenin ithal edilen teknolojiye uyumu ve onu geliştirmedeki hüneri istihdamı etkilemektedir.¹⁵

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama doğrudan etkilerinin yanı sıra dolaylı etkileri de önemli rol oynamaktadır. Doğrudan yabancı sermayenin istihdama dolaylı etkisi yerli firmaların rekabet edebilme şansına bağlı olmaktadır. Şayet yerel firmalar rekabet edebilirlerse çok uluslu şirketlerin girişi istihdam üzerine teşvik edici etki yapmaktadır.

Bir ülkeye gelen yabancı sermaye yatırımı yerli üreticilerden talep edilen girdilerde artışlara sebep olacaktır. Bu şekilde iş hacmini arttıran yerli üreticide istihdama katkıda bulunacaktır. Mesela ülkemize gelen yeni bir otomotiv yatırımı

¹⁴ David N. Fidio, Bruce A. Blonigen, NBER: Working papers: 7274, (çevrimiçi)
<http://www.nber.org/papers/w7274>

¹⁵ Robert E. Lipsey, **a.g.e**

oto yan sanayinden ek taleplerde bulunmaktadır. Bu da yerli istihdam demektir. Ayrıca yoğun rekabet ortamında kapanmak zorunda kalan tesislerin kaybetmekte olduğu istihdamı yabancı sermaye ikame etmektedir.

4.3-TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYENİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

1945-75 arasında egemen olan birikim modeline göre, ücret mukabili çalışanlar sınıfı (proletarya) önemli kazanımlar elde etmiş ve refah seviyesini görece olarak yükseltmiştir. Bu durum, diğer pek çok unsurun yanı sıra, üretim faaliyetinin ithal ikamecilik bağlamında- yurtiçi talebi karşılamaya dönük olarak gerçekleştiriliyor olmasının bir sonucudur. Çünkü, izlenen strateji gereği tarifeler yükseltilerek, yurtiçi üretim uluslar arası rekabete karşı korunmaktadır. Rekabet kaygısı taşımayan üretici birimler, yurtiçi talebin daralmasına ve satışların düşmesine sebep olacağı için, ücretleri baskı altında tutarak maliyetleri düşürme politikasına uzak durmaktadır. Ne var ki, 1980 sonrasında yükselen “neo-liberal dalga” ile birlikte mal ve sermayeyi Türkiye'nin 1994 ve 2001 yıllarında yaşadığı krizleri, bu çerçevede içinde ele almak ve değerlendirmek gerekmektedir. Bu çerçevenin dışına çıkılarak yapılacak akıl yürütmeler, meselenin özünden uzaklaşma ve yaşanan krizleri, uygulama arızalarını öne çıkararak açıklama riski taşımaktadır. Bu riski ortadan kaldırmak için, öncelikle neo-liberal sermaye birikim modelini sorgulamak gerekiyor. Aksi takdirde, “ehil olmayan” siyasetçi/bürokrat sınıfının yaptığı uygulama hatalarını, krizlerin tek sebebi olarak göstermiş oluruz. Bu son derece yanlış bir değerlendirmedir. Türkiye örneğinde net bir biçimde görüldüğü gibi, 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerin temel sorumlusu, 1980'den sonra benimsenen ve 1989 itibarıyla formatı değiştirilen birikim modelidir.

Türkiye, tam istihdam üretim ve gelir seviyesine ulaşabilmesi için ihtiyaç duyduğu sermayeyi yurt dışından sağlayabilir mi? konvertibl bir ödeme aracı olmadığından, Türk lirası kullanarak ihtiyaç duyulan sermaye teçhizatı ithal edilemez. Bu nedenle konvertibl dövizlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ihtiyacı giderecek değişik alternatiflere bakıldığında;

- Türkiye'de ödemeler bilançosu cari işlemler hesabı tatmin edici bir fazla vermemektedir.

- Doğrudan yabancı yatırımlar da tüm uğraşlara rağmen ihtiyacın çok altında kalmaktadır. Yabancı sermaye girişi; hibe, borçlanma veya doğrudan yapılan yatırımlar şeklinde olabilir. Hibenin politik, dış borçlarında ekonomik sonuçları bu tür sermaye transferlerini doğrudan yapılan yatırımlara göre daha az çekici yapmaktadır.

- Ülkenin kredibilitesi (borcunu ödeme güvenliği) düşük olduğu için kolayca dış borç bulunamamaktadır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, sermaye teçhizatı yetersizliği sorunu şimdilik giderilememekte ve Türkiye ekonomisinde yapısal bir sorun olarak kalmaktadır.

Türkiye'deki DYS yatırımlarının yaklaşık % 89'u OECD ülkelerine aittir. Ancak, toplam içindeki önemli ağırlık % 69 ile Avrupa Birliği ülkeleri tarafından.

Almanya, Fransa, Hollanda, İngiltere ve İtalya ülkelerinin toplam yüzdesi yaklaşık % 62'dir. Bu durum, AB'den Türkiye'ye yönelik DYS yatırımlarının çok büyük bir bölümünün bu ülkelere geldiğini göstermektedir. Diğer taraftan, AB dışında kalan diğer OECD ülkelerinden gelen doğrudan yatırımların neredeyse tamamına yakın bölümünü A.B.D, İsviçre ve Japonya oluşturmaktadır. Hızlı iktisadi büyüme, büyük nüfus yapısı ve Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu pazarlarına yakınlık gibi olumlu faktörlerden dolayı Türkiye'nin, giderek daha önemli hacimde bir doğrudan yabancı sermayeyi cezbedeceği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren uluslararası ekonomik ilişkilerdeki artış ve ülkeler arası entegrasyon hareketleri günümüzde stratejik bir üretim faktörü olan sermayenin de uluslararası alanda dolaşımına olanak sağlamıştır. 1980'lerden itibaren hız kazanan liberalleşme hareketleri ile bir yandan portföy yatırımları olarak ifade ettiğimiz mali sermaye hareketleri diğer yandan dolaysız yabancı sermaye yatırımları büyük bir artış göstermiştir.

Gelişmekte olan ülkeler bu dönemde dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için temel bir anahtar olarak görmüşlerdir. Nitekim 1980'lere kadar dışa kapalı bir ekonomi politikası izleyen ülkeler bile, dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını kendi ülkelerine çekebilmek için uyguladıkları politikalarda serbestleşme yoluna gitmişlerdir.

İşsizlik gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun bir ülkenin en önemli sorunlarından biridir. Yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisi UNCTAD tarafından yayınlanan Dünya Yatırım Raporunun ana konusu olmuştur. Rapora göre çokuluslu şirketler dünya genelinde toplamda 73 milyon civarında kişiyi istihdam etmektedir. Bu istihdam oranı dünya çalışan nüfusunun sadece %3'ne denk gelmektedir. Ayrıca çok uluslu şirketler gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerde, tarım dışı faaliyetlerde çalışan ücretli istihdamında beşte birini sağlamaktadırlar.

Yabancı sermayenin direkt yarattığı istihdam haricinde endirekt yarattığı istihdam da mevcuttur. Yabancı sermayenin bir yandan ürettiği mallar yerli endüstrilerde girdi olarak kullanıldıkça ve diğer yandan da üretim için diğer girdiler yerli endüstri tarafından sağlandıkça dolaylı istihdam etkisi de artacaktır. Tabii ki bunun net yansımalarının hesaplanması pek kolay olmamaktadır. Fakat UNCTAD tarafından yapılan araştırmalarda gelişmekte olan bir çok ülkede yabancı sermaye yatırımlarının ortaya çıkardığı dolaysız istihdam sonucu, her yeni iş başına dolaylı olarak bir ya da iki yeni iş kolu yaratıldığı ortaya konmaktadır.

Türkiye'de 1980'lerin başından itibaren liberal bir ekonomi politikası benimsemiş ve dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekebilmek için çeşitli

tedbirler almıştır. Alınan bu tedbirlerle birlikte Türkiye, 1990'lı yıllara kadar gelişmekte olan ülkeler arasında dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının çekimi açısından iyi bir performans sergilemiştir. Ancak bu tarihten itibaren ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar dolaysız yabancı sermaye yatırımlarından yararlanılamamasına neden olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde birçok gelişmekte olan ülke 1990'lı yıllara göre dolaysız yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla yararlanırken, Türkiye bu süreç içerisinde bir ilerleme kaydedememiştir. Ekonomik ve siyasi alandaki olumsuz gelişmelerin yanısıra, yapılması gereken reformların zamanında gerçekleştirilememesi dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının ülkemize gelmesini engelleyici nitelikte olmuştur.

Günümüzde sadece gelişmekte olan ülkelerin değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de sıkıntısını çektiği işsizlik sorunu açısından yabancı sermayenin önemi daha belirgin hale gelmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin yatırım potansiyelinden tam olarak yararlanabilmesi ve kalkınmasını hızlı bir şekilde gerçekleştirebilmesi ve işsizlik sorunu ile baş edilebilmesi için öncelikle ekonomik ve siyasi alanda istikrarlı politikalar uygulaması gerekmektedir. Türkiye bunu başardığında dolaysız yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla faydalanabilecek ve tasarruf yetersizliği sorununu bir ölçüde çözümlenebilecektir. Bu da şüphesiz ki istihdam üzerinde olumlu etkileri beraberinde getirecektir.

KAYNAKÇA

-Akdiş, M. ; **Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler** YASED Yayınları No: 33, İstanbul-1988.

-Allen, Roy E., Edward Elgar: **Financial Crises and Recession in the Global Economy**, Second Edition, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, 1999

-Amirahmedi, H ve W. Wu; **Foreign Direct Investment in Developing Countries** The Journal of Developing Areas 28 (January) 1994.

-Aydın Kemal; **Sermayenin Küreselleşmesi**, Sakarya Üniversitesi İİBF Yayınları, Sayı:5, Sakarya, 2004.

-Balasubramanyan, V. N.;**Foreign Direct Investment in Turkey” The Economy of Turkey since Liberalization** (der.) S. Togan ve V.N. Balasubramanyan St. Martin’s Pres, Inc.,

-Baldwin, R.E ;**The effect of Trade and Foreign Direct Investment on Employment and Relative Wages** NBER Working Paper Seies, Working Paper No: 5037, National Bureau of Economic Research 1995.

-DPT - Devlet Planlama Teşkilatı ;**Temel Ekonomik Göstergeler**, Ankara-2004.

-.I.M.F.;**Foreign Private Investment in Developing Countries**, I.M.F., Occasioanal Paper 33, January – 1985

Isaiah FRANK; **Foreign Enterprise in Developing Countries**, Baltimore, The Johns Hopkins University, Pres, 1980

-İrbeç Ziya Yusuf; **İstihdam ve İşsizlik**, Yeni Türkiye Dergisi Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı, Cilt II, Ankara, 1999

-İzlem Erdem; **Yabancı Sermaye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları - 1994
JBIC -Japan Bank for International Cooperation ;**Foreign Direct Investment and Development: Where Do We Stand?** JBIC Institute Research Paper, No. 15, 2002.

-Kobrin, S. J. ;**Environmental Determinants of Foreign Manufacturing Investment: An Ex Post Empirical Analysis**, Journal of International Business Studies, Fall/Winter, 1976.

- Magnus Blomström, Gunnar Fors, Robert E. Lipsey; **Foreign Direct Investment and Employment: Home Country experience in the U. S. And Sweden**, NBER Working Paper No: 6205, (çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w6205>
New York-1986.
- Ongun, Tuba ; **Yabancı Sermaye ve Dış Borçlar A. Şahinöz (der.) Türkiye Ekonomisi- Sektörel Analiz** İmaj Yayıncılık, Ankara-2001.
- Peter F. Drucker; “**Gelecek İçin Yönetim 1990’lar sonrası**, çeviren: Fikret Üçcan, 4 bs, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No: 327 Haziran 1996
- Robert E. Lipsey; **Foreign Direct Investment and the Operations of Multinational Firms**, NBER Working Paper No: 8665, (çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/W8665>
- Seyidoğlu, Halil; **Uluslararası İktisat**, 15. Baskı. Güzem Yayınları, İstanbul-2003.
- UNCTAD ;**United Nations Conference on Trade and Development**; World Investment Report. United Nations, New York ve Geneva, 2004.
- UNCTAD ;**United Nations Conference on Trade and Development**; World Investment Report. United Nations, New York ve Geneva, 2001
- YASED;**Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Etkisi**, YASED yayını, İstanbul-2003